

TID

– ET POLITISK VÆRKTØJ I SATIRETEGNERENS VÆRKTØJSKASSE

■ HANNIBAL MUNK

OM TID OG TEGNINGER

Satiretegninger i den danske dagspresse har i snart 100 år bidraget til at bekræfte avislæserne i deres politiske overbevisning, samfundsorientering og livsforståelse og har således prædikeret til koret. Dette er meget groft beskrevet en af hovedkonklusionerne i min forhåndenværende forskning.¹ Men hvilken rolle spiller brugen af tidslighed eller snarere temporale konstruktioner i den politiske argumentation i satiretegninger?² Det er hovedspørgsmålet i denne artikel, der forsøger at belyse spørgsmålet gennem en enkelt case, nemlig *Politikens* mangeårige satiretegner, Bo Bojesen (1923-2006). For selvom tiden på mange måder er et af de mest rigide elementer og styreredskaber i de fleste menneskers hverdag, er forestillinger om og brug af tid som begreb og redskab en af de mest elastiske og flydende betegnelser, der kan anvendes. Argumentation og kommunikation eksisterer i mange forskellige afskygninger af den politiske sfære, men gennem satiretegning kommer den til udtryk på en særlig måde. Man skal ikke se sig meget omkring for at se satiretegningens samfundspåvirkning. For skønt man med rimelighed kan argumentere for, at dansk satiretegning generelt er kendetegnet ved at være relativt afdæmpet sammenlignet med andre landes,³ så har den nyeste tid med al tydelighed vist også disses sprængfarlige potentiale, tydeligst med Muhammed-tegningerne i 2005, men også med Niels Bo Bojesens tegning af

---

1 Denne analyse bygger på min ph.d.-afhandling fra Roskilde Universitet i 2019 om satiretegning i dansk dagspresse siden 1924, særligt casene og empirien, der findes i Munk: *Den visuelle leder*, 175-191; 207-216. Men her sættes tegningerne ind i en specifik teoretisk ramme med fokus på det temporale aspekt af dem.

2 Når der her argumenteres for, at satiretegning kan have politiske argumenter og politisk indflydelse, bygger det på et udvidet politikbegreb, stærkt inspireret af de forestillinger, der kommer til udtryk i "bevægelsen for ny politisk historie", som den oprindeligt er blevet formuleret af "Bielefeld-skolen". (Nevers: "Indledning"; Steinmetz: *Political Languages*; Steinmetz & Haupt, *Writing Political History today*.) Det fører til, at politik kan betragtes både i en traditionel forstand som en afgrænset arena, men også som en dimension, der gennemsyrrer alle områder, og som en kommunikativ handling. Samlet set flytter dette udvidede politikbegreb fokus fra beslutningstagning til meningsdannelse. Og det giver muligheden for at anse satiretegnere som politiske aktører.

3 Munk: *Den visuelle leder*, 415-417.

det kinesiske flag i anledning af corona-virusens tidlige udbrud.⁴ Så hvad enten vi taler om satiretegning som folkekært i 1900-tallet eller som kontroversielt i det globaliserede nye årtusind, er det ikke urimeligt at sige, at vi har at gøre med en kommunikationsform med en særlig x-faktor.

Selvsamme Niels Bo Bojesens far, Bo Bojesen (1923-2006) var en af 1900-tallets mest markante og elskede danske satiretegnere. Denne position oparbejdede han som fast tegner i *Politiken* gennem næsten et halvt århundrede (1947-92).⁵ Det er som nævnt gennem et lille udpluk af hans omkring 13.000 tegninger, at nærværende studie henter sin empiri og pointer.⁶

I forhold til spørgsmålet om tidslighed i satiretegninger tager nærværende artikel udgangspunkt i Reinhart Kosellecks teorier om forholdet mellem fortid, samtid og fremtid, med begrebsparret erfaringsrum og forventningshorisont i centrum.⁷ Den centrale pointe for denne artikel er, at både fortidserindring og fremtidsforventning er aktiviteter, hvis effekt og formål er at formulere en kommentar i samtiden. Kosellecks forestilling om flertidighed (*plurale Temporalitäten*), der kan siges at skabe usamtidighed i satiretegninger, er endnu et teoretisk aspekt, der fylder i denne analyse for at forstå tegningens politisk vægtede budskab og meningsindhold. Meget rammende for dette studie af visuelt materiale er pointen om flertidighed endda noget, Koselleck illustrerer gennem analysen af et renaissance-maleri, Albrecht Altdorfers *Alexanderslacht* fra 1529.⁸

Forestillinger om flertidighed og om forholdet mellem erfaringsrum og forventningshorisont kommer i denne artikel i spil i to forskellige delundersøgelser, der er struktureret efter forskellige typer af Bojesens satiretegninger, nemlig politisk satire og samfundssatire. Denne typologi bygger på Lawrence Streicher skelnen mellem *Political Caricature* og *Social Caricature* fra 1967:

“Political caricature” is understood to deal with the ridicule, debunking or exposure of persons, groups and organizations engaged in power struggles in society. “Social caricature”, on the other hand, may be said to deal with non-political affairs, i.e., those which do not possess potential or consequences to affect the distribution of power in society”.⁹

4 *Jyllands-Posten*, 27. januar 2020, 14.

5 Bojesens virke er blevet omfattende beskrevet af Hans Hertel i bøgerne *Bo Bojesens Danmarkshistorie* (1994) og *Bo Bojesen og den store verden* (1997). Bøgerne er skrevet til et bredt publikum, men fungerer i et historiefagligt perspektiv stadig som de mest udtømmende arbejder om Bojesens karriere.

6 Antallet af tegninger er anslået af Hans Hertel i ‘Spionen og samfundskritikeren’, 11. Det er måske lige lovligt højt sat men baseret på, at Bojesen under sin karriere solgte en del originaler (han holdt selv regnskab), og at Museet for Dansk Bladtegning på Det Kongelige Bibliotek er i besiddelse af 8.000 af hans originaltegninger, er det ikke helt urimeligt.

7 Koselleck: *Futures Past*, 282.

8 Koselleck: *Futures Past*, 9-10.

9 Streicher: ‘Theory of Political Cartoons’, 432.

Med et udvidet politikbegreb går denne definition naturligvis næppe an. Men inddelingen er alligevel anvendelig, fordi den er evident, når man undersøger materialet. En lidt nuanceret version kan således være, at vi har at gøre med politisk satire, når tegningen omhandler politikere og politik i traditionel forstand, både lokal, regional, national og international politik. Vi har at gøre med samfundssatire, når tegningen omhandler samfundet i bredere forstand, ofte men ikke altid visualiseret gennem typificeringer af personer, samfundsgrupper og identiteter, snarere end genkendelige mennesker. Og her er det så bare vigtigt at slå fast, at disse samfundssatiriske tegninger stadig har en politisk dimension i sig.

Inden for den snævre politiske kamparena analyseres Bojesens hæderkrone-de føljeton, Venstre-Vikingernes Saga, der så sit lys i slutningen af 1940'erne. Her spiller flertidighed og usamtidighed den centrale teoretiske rolle. Og inden for den bredere samfundssatire analyseres Bojesens mange tegninger, der eksplicit har fokus på forholdet mellem natur og teknologi, mellem fortid og fremtid. Her er teorien om forholdet mellem erfaringsrum og forventningshorisont ikke overraskende i fokus, mens også flertidighed inddrages.

Rent metodisk har analysen fokus på selve meddelelsen, altså tegningen. Store dele af den forhåndenværende litteratur på området har lagt fokus på tegnerne og deres hensigter.¹⁰ Men det er for de fleste historikere uheldig praksis ukritisk at lade aktørernes udsagn være centrale, når en karakteristik af et givent fænomen skal fremanalyses. Det kunne til gengæld være interessant, at have modtagerperspektivet med, men ganske ofte vil man gå tomhændet derfra, når det kommer til satiretegninger, selv i Bo Bojesens omfattende udklipsarkiv på Museet for Dansk Bladtegning. Der produceres så mange tegninger i løbet af et år, og kun ganske få efterlader samtidige reaktioner. Alligevel må man dog både overveje og inddrage den forestillede læser, altså *Politikens* læsersegment i de behandlede år. *Politiken* har siden sin grundlæggelse i 1884 henvendt sig til et københavnsk publikum. Med stiftere som Viggo Hørup og Edvard Brandes, og senere med chefredaktører som Ove Rode, Valdemar Koppel og Niels Hasager, har avisen altid haft tætte forbindelser til det Radikale Venstre. Først i 1970 brød avisen, under ledelse af Herbert Pundik, officielt med partiet, men det er ikke urimeligt at mene, at de (kultur)radikale strømninger stadig præger avisens redaktionelle linje i dag. Det er dog for forsimplet at sige, at *Politikens* læsersegment altid har været det samme. Oplagstallene lå fra 1930'erne og frem til slutningen af 1990'erne nogenlunde stabilt mellem 130.000 og 160.000, hvorefter den øgede digitalisering påvirkede de traditionelle oplagstal på linje med resten af det danske avislandskab. Avisen nåede et toppunkt i netop Bojesens tidligste år på avisen, i slutningen af 1940'erne med et oplag på 175.000 og over 315.000 om søndagen.¹¹ Men mens avisens oplagstal har været relativt stabile med kun et lille fald, er befolkningstil-

10 F.eks. Lamb: *Drawn to extremes*.

11 Bredal: *Politiken mod Politiken*, 548.

væksten forøget med omkring en tredjedel siden 1950. *Politiken* havde altså procentuelt en større tilslutning i midten af d. 20. århundrede, og er i dag derfor formentlig henvendt til et snævrere publikum end den gang. Den snævre politiske alliance med det Radikale Venstre kan også modificeres, da en af grundene til, at *Politiken* brød med partiet i 1970, var læserundersøgelser, der viste, at halvdelen af avisens læsere i 1963 var socialdemokrater.¹² Alligevel bør *Politiken* i undersøgelsesperioden forstås som en overvejende urban avis, med hovedvægten af læserne bosat i Københavnsområdet, og som en avis, hvis redaktionelle linje havde og stadig har et radikalt anstrøg.

Med fokus på selve tegningen som visuel meddelelse er det oplagt med en sidste metodisk refleksion. Selvom historisk metode i årevis har haft størst fokus på skrevne kilder, er der efterhånden udviklet og udgivet en del metodiske refleksioner til historikere, der arbejder med visuelt materiale. Disse refleksioner har typisk fundet inspiration hos andre videnskabelige retninger som semiotikken, retorikken og visuelle kulturstudier. En af de centrale pointer, der går igen og som spiller en betydelig rolle i analysen af satiretegninger, er forholdet og samspillet mellem det egentligt visuelle element i billedet og de tekstuelle elementer, der følger med. Her er det vigtigt, at holde øje med "hvordan billeder og tekst forstærker, supplerer, forankrer, illustrerer og/eller afløser hinanden".¹³ Det er ofte gennem teksten, at tegningens egentlige mening forløses. Man kan for så vidt angår satiretegninger supplere ved at sige, at teksten ofte afkoder selve billedets nogle gange indforståede og komplicerede symbolikker, gennem ordene i tegningens titel, kontekstualiserende undertekst, dialogen mellem tegningens aktører eller nogle gange gennem skrevne ord i selve billedet. Andre gange fungerer modsætninger mellem billedets og tekstens indhold som satiretegningens egentlige pointe, hvor ironien i den samlede meddelelse er med til at fremhæve hykleri og på den måde føre kritikken til torvs. Disse pointer er betydelige pejlemærker for analyser af satiretegninger i al almindelighed og for Bojesens tegninger i særdeleshed, og overvejelser om forholdet mellem tekst og billede i forhold til satiretegningernes meningsindhold inddrages derfor jævnligt i nedenstående analyse.

VENSTRE-VIKINGERNES SAGA OG USAMTIDIGHED

Bo Bojesen påbegyndte sin første og formentlig mest berømte føljeton, Venstre-Vikingernes Saga, tidligt i karrieren, i efteråret 1947. Indledningsvist bar tegninger om Venstre-politikere i den specifikke rammesætning som vikinger ikke noget specifikt navn. Første identificerbare tegning i serien er tegningen fra 18. september 1947, kaldet "Knud den Stores Togt", der forestillede statsminister Knud Kristensen.¹⁴ Faktisk kan man pege på, at navnesammenfaldet mellem statsmi-

12 Ibid., 461.

13 Magnussen m.fl. (red): *Visuel historie*, 41.

14 *Politiken*, 18. september 1947, 8.

nisteren og en af Danmarks største vikingekonger kan være hele forklaringen på fødslen af Venstre-Vikingernes Saga. Bojesen vendte tilbage til serien seks gange under valgkampen i oktober 1947. Grundstenene var lagt til en egentlig føljeton, men der gik stadig en rum tid, før Venstre-Vikingernes Saga som fænomen blev etableret. Første gang navnet indgik i tegningens titel var 12. januar 1949, ironisk nok i anledning af Knud Kristensens udtræden af Folketinget. Titlen var "En bærserks endeligt (Af Venstre-Vikingernes Saga)"¹⁵. Personen, hvis navn formentlig var den oprindelige inspiration til den tilbagevendende satiriske vikingeramme, trak sig fra Folketinget, og samtidig blev serien gennem sin titel endelig etableret. I tegningen sås også den særlige undertekstmodel skrevet i sagaform, eller som det nævnes i en anden tegning – Hávámál. Teksterne som Bojesen skrev sammen med redaktør med ansvar for det satiriske stof, Hakon Steffensen, blev også en af seriens mest berømte kendetegn. Det var dog særligt under Erik Eriksens regeringsperiode fra 1950-1953, at Venstre-Vikingernes Saga havde kronede dage. Af de 273 tegninger fra 1947 til 1973 under navnet Venstre-Vikingernes Saga, der dukker op gennem en søgning på Museet for Dansk Bladtegningens digitale database, er hele 91 fra disse fire år.

Det synes oplagt at analysere Venstre-Vikingernes Saga gennem en traditionel historiebrugsvinkel, hvor formålet er at undersøge hvilken form for fremstilling og narrativ, der præger den specifikke fortid eller historiske æra, der bliver fremstillet, i dette tilfælde Vikingetiden. Eller med andre ord: Hvilke vikinger var Venstre-Vikingerne? Her kan det nævnes, at de var mere komiske og ufarlige end krigeriske. Og de befandt sig markant oftere på land end ved vand og strand. Der var altså mere fokus på langhus end langbåd. Dette peger i samme retning, nemlig at Venstre-Vikingernes Saga var et redskab til at fremstille det agrare Venstreparti på en nedladende måde, ved at tilskrive partiet og dets politikere karakteristika, der var uønskede for den urbane *Politiken*-læser. Serien kunne derfor ses som et politisk redskab til at nedgøre avisens politiske modstandere. Men muligvis på grund af Bojesens meget afvæbnende måde at tegne på blev den en stor succes også blandt Venstre-læsere og ikke mindst ofrene selv, Eriksen-regeringen. Det kunne være årsagen til, at serien antageligt var i fare for at blive suspenderet af avisens egen redaktion.¹⁶ Bojesen selv brugte dog en tegning på at afkræfte dette rygte.¹⁷

Hvis serien, og måden Venstre-politikerne blev fremstillet i den, havde til hensigt at stille Venstre-partiet i et negativt lys – uanset om det blev opfattet således – kan en anden specifik pointe, den centrale for denne artikels tematiske indhold, fremhæves: Selve brugen af tid, eller snarere usamtidighed, der blev taget i brug i Sagaens rammesætning.

---

15 *Politiken*, 12. januar 1949, 6.

16 *Jyllands-Posten*, 14. marts 1954, 3.

17 *Politiken*, 21. marts 1954, 20.

Venstre-vikingernes saga

(En vice-høvding's valg)

Tungt lå det. Raat og klamt fornåm man vejret paa denne Erik fra Ringes første tingdag, Lørdag kvæld havde hans og Kraftbjørns bedste mænd smidt Starckeoddens berserker ud af lejrten, men ved solopgang lå der mellem morgenbrødet ved skelstenen en skaaret flintøkse, paa hvis skaft Oluf Smørstikker havde prentet beske runer. Det var daarligere lidender, og de ogedes sidendels med, at Kraftbjørn, iført Gustav Gengangers fjerhjel, lod sig bære frem paa et skjold og krævede af Erik, at han skulle dele tingstenen med ham, saaledes at de sad bag ved bag og udadtil saas som blodblandede fostrødre.

Figur 1. Politiken 31. oktober 1950

Venstre-vikingernes saga

Folketingsmand Oluf Pedersen vil rejse krav om kafferationeringens ophævelse, men i sidste øjeblik viser det sig, at socialdemokraterne ikke vil være med.

Paa den tid hvor Erik fra Ringe og Hans den Røde kæmpede om magten i riget, levede der norden fjorden en mand ved navn Oluf Smørstikker. Navnet havde han faaet, fordi han fik Hans den Røde til at smutte i smørret og dermed varslede vejen for Erik. Længe havde Oluf Smørstikker holdt sig ved jorden, som han mente, han skyldte alt. Men da det kom frem, at mange gerne saa kaffen gaa smørrets vej, saa kom Oluf ridende til ting paa sin gamle hoppe, der hed Rænkelaar. Alle ventede, at det skulle blive et stort vaarling med karsk kaffekiv. Da kom det frem, at høvdingen Erik, som havde hørt Rænkelaars hovslag, straks var gaaet til Hans, og de havde blandet blod for sammen at kværke Oluf. Arnth stod og tænkte sit: Broder er broder værst, men nogle er mere brodre end andre.

Figur 2. Politiken 11. marts 1952

I de fleste af Venstre-Vikingerne Saga optræder kun Venstre-politikere. De var rammesat i Vikingetiden, hvor personerne residerede i langhuse, reparerede deres vikingeskibe og – ganske ofte – opdyrkede landet. Som sådan udfordredes den tidlige struktur ikke i disse tegninger. Der er tale om, hvad der kunne kaldes en monotemporal rammesætning.¹⁸ Det interessante er hvad der sker, når politikere fra andre partier optræder i tegningerne.

Lad os som eksempel tage tegningen trykt 31. oktober 1950 (se figur 1), som omhandlede et væsentligt politisk øjeblik, også historisk set, da den første Venstre-Konservative regering i fredstid blev indsat.¹⁹ På tegningen ses et møde mellem Venstre-vikingerne og fremtrædende konservative politikere. Tre menige konservative er fremstillet i militærmundering, der synes at være inspireret af Konservative Ungdoms fascination af skrårømme i 1930'erne. Partiformand Ole Bjørn Kraft er klædt i fuld ceremoniel officersuniform. Den visuelle kobling mellem de konservative og militæret var normal på dette tidspunkt, og vel også på alle måder oplagt.²⁰ Det at den forsvarsskeptiske avis *Politiken* og den nazismefjendtlige sønderjyde Bo Bojesen anså det militaristiske aspekt af De Konservative som det mest kritisable, var ligeledes forventeligt. Men at uniformering fra 1930'erne fandt vej ind i en ellers tydeligt defineret vikingeramme viser, at de tidlige rammer kunne brydes ved passende lejligheder. Spørgsmålet er så hvorfor? Det kan tegninger, hvor andre partiers ledere optræder, give et muligt svar på.

Venstre-Vikingerne Saga fra 11. marts 1952 (se figur 2) har også deltagelse af andre partier end Venstre, denne gang af Retsforbundet.²¹ Politikeren Oluf Pedersen, der er klædt som middelalderlig munk bliver her tidsligt tæt forbundet med vikingetiden. Middelalderhistorikere ville pege på en usamtidighed allerede her, men mange læsere ville nok forstå en samtidighed mellem vikingehøvdingen og munken.²² Mere interessant er i stedet socialdemokraten Hans Hedtoft, i serien Hans den Røde, der står ved siden af Erik Eriksen i baggrunden af tegningen. Som eneste person på hele tegningen er Hedtoft fremstillet i moderne tøj. Han er egentligt ikke klædt ud. Han har sit eget tøj på. Der er ingen historiebrug for så vidt angår Hedtoft. I stedet træder han fuldstændig ud af seriens tidlige rammer, og der bliver tale om en forskellighed i hvilke historiske tider, de forskellige partier præsenteres i. Hvis vi holder tegningernes politiske budskab for øje, kan man

18 Det skal dog pointeres, at selv her foretog Venstre-Vikingerne sig i ny og næ ting, der ikke hørte vikingetiden til, så som at sælge is ved en strandbod. *Politiken*, 29. juli 1951, 12.

19 *Politiken*, 31. oktober 1951, 12.

20 Se f.eks. *Politiken*, 14. oktober 1947, 8.

21 *Politiken*, 11. marts 1952, 10.

22 Man kan overveje, om Pedersen som munk kan ses som en reference til Retsforbundets akademiske slagside gennem partiets tilknytning til den økonomiske teori, Georgismen. Bojesen refererer også selv hertil i teksten: "Længe havde Oluf Smørstikker holdt sig ved jorden, som han mente, han skyldte alt (...)". Det er en kæk reference til georgismens fokus på grundskyld som beskatningsmetode.

argumentere for at den usamtidighed, der skabes, kan ses som en måde visuelt at formulere argumentet om, at Venstre og partiets politiske holdninger hører fortiden til, mens Socialdemokratiet er nutidens og fremtidens parti.

Dette er ikke et engangstilfælde. Søger man i Museet for Dansk Bladtegning digitaliserede arkiv over Bo Bojesens tegninger, der tæller omkring 8000 ud af Bojesens anslåede 13000 tegninger, på søgeordene "Venstre-Vikingernes Saga" og "Hedtoft" finder man adskillige tegninger, der minder om ovenstående. Hver eneste gang Hedtoft optræder i Sagaen, og det er også i tiden efter, at Eriksen har tabt magten til netop Hedtoft, er det i samtidig påklædning omgivet af venstrepolitikere i vikingemundering.²³

Der ses altså et tydeligt mønster, at Bojesen ret konsekvent brød med den tidlige ramme, når han introducerede andre partier i Venstre-Vikingernes Saga. Og i tilfældet med Socialdemokratiet foregik det uden at sætte politikerne i andre tidlige rammer end den samtidige. Den form for usamtidighed mellem socialdemokrater og Venstre-politikere kunne anses for en tidlig pendant til karikaturgrebet i den type af tegninger, hvor nogle politikere blev visualiseret naturligt mens andre på samme tegning fremstod stærkt karikerede. Dette kan siges at skabe en forskel i tegnerens vurdering af de forskellige partiers politiske værd. Man skal selvfølgelig passe på med at tillægge Bojesen en intention, der ikke direkte er bevis for. Men det ovenstående fund er ikke desto mindre interessant. Vi kan være ret sikre på, at Venstre-Vikingernes Saga, muligvis modsat dens virkning, havde til hensigt at rette en politisk kritik af partiet Venstre. Og i den henseende fungerer den konsekvente usamtidighed som en forstærkning af det politiske argument, der lukker tegningens fortolkningsmuligheder. Det synes samtidig særlig evident, når *Politiken* både før og efter 2. verdenskrig – mindst frem til VKR-regeringen i 1968 – konsekvent havde en redaktionel linje, der forholdt sig kritisk til især partiet Venstre. I Venstre-Vikingernes Saga fremstilles partiet i det usamtidige møde med andre partier som et reaktionært, tilbageskuende parti. Det er ikke ulig hvad *Politikens* senere tegner, Roald Als, havde for vane at gøre, når han konsekvent tegnede statsminister, Venstre-politiker Anders Fogh Rasmussen som hulemand. Pointen var direkte bygget op omkring Rasmussens bog *Fra socialstat til minimalstat* fra 1993, men fik sit eget liv, efter Rasmussen blev statsminister i 2001.²⁴

BOJESEN OG DEN DYSTOPISKE FREMTID

Det følgende vil fokusere på eksempler fra Bo Bojesens omfattende katalog af samfundssatiriske tegninger, der eksplicit omhandler fremtiden, med henblik på igen at vise, gennem en enkelt tegners produktion, hvordan tegninger indehol-

23 Eksempler herfra er: *Politiken*, 21. oktober 1950, 8; 1. marts 1951, 10; 5. marts 1953, 12; 18. april 1953, 10, 19. maj 1954, 12; 26. august 1954, 12;

24 Munk: *Den visuelle leder*, 366-370.

der brugen af tid som politisk argumentation. For hvis Bojesen antog et negativt perspektiv på den agrare vikingefortid for at rette en kritik mod partiet Venstre i de folketingspolitiske satiretegninger, viser hans samfundssatiriske tegninger et anderledes positivt og nostalgisk billede af fortiden. Tegningerne blev skabt på baggrund af forskellige dags- og tidsaktuelle begivenheder og debatter, men i alle eksemplerne er fremtidsforestillingen en central præmis for tegningen. Samlet set træder to afhængige problemstillinger frem som de centrale for Bojesen: En skepsis over for moderne teknologi og en stigende bekymring for naturens velbefindende.

Begge problemstillinger synes at have fundet plads i Bojesens repertoire som tilbagevendende tematikker fra slutningen af 1950'erne. Det kunne måske tyde på, at den unge Bojesen i 1940'erne ikke var nær så bekymret for fremtiden, men som karrieren skred frem blev bekymringen mere og mere tydelig. Et tidligt eksempel kan findes i en serie af Dagens Tegninger som Bojesen lavede i de sidste dage af 1959, hvor læserne på satirisk vis skulle forberede sig på det nye årti: "Tanker om 60'erne". Betydningfuldt nok indeholdt kun en af disse tegninger et egentligt, eksplicit fremtidssyn med ny teknologi: 24. decembers tegning (se figur 3), seriens første, der viser en ottearmet robot, der både skriver julekort, bager julekager, mader en baby og pynter juletræ.²⁵

Tanker om 60'erne

En serie synske tegninger vil i de kommende dage afsløre, hvad vi kan vente os af det næste tiår.

Husholdningsrådet vil opfylde alle husmødres hedeste juleønske: en fuldautomatisk jule-robot

Figur 3. Politiken 24. december 1959

²⁵ Politiken, 24. december 1959, 8.

Tegningen er i Bojesens vanlige komiske stil, især understreget ved, at robotten har en nissehue på. Det er værd at pointere, at science-fiction-genren fra starten af 1950'erne anført af Isaac Asimov havde introduceret androide-robotten, og at Bojesen her lægger sig op ad denne tanke.²⁶ Men samtidig ser Bojesens robot ikke særlig menneskelig ud. Den består af en lang række løsdeler, som ser ud til at være taget fra anden samtidig mekanik. Den er et godt eksempel i koselleckiansk forstand på, at fremtidsforestillingerne baserer sig på erfaringsrum, og at Bojesen til trods for hans store fantasi trækker på allerede eksisterende, velkendt teknologi. Således har robotten mere til fælles med en Storm P.-maskine end med senere tiders meget menneskelignende robotter. Inspirationen fra bladtegnerkollegaen Robert Storm Petersen, når det kommer til teknologisk innovation, synes at være en tendens, der går igen hos Bojesen.²⁷

Den vigtigste pointe ved tegningen er dog selve den visualiserede pointe og spidse ironi, der ligger i samspillet mellem tekst og tegning. Robotten repræsenterer en mekanisering og fremmedgørelse af det måske mest traditionelle i dansk kultur, julen. Læserne har i den sammenhæng muligvis ihukkommet sig Peter Fabers berømte linje "rør dog ikke ved min gamle jul" fra 1848. Igen ses et tydeligt møde mellem erfaringsrum og forventningshorisont, hvor det traditionelle symbol på julen, nissehuen møder fremtidens robot i et sammenstød af tider, der fører til et klart meningsindhold i tegningen. Mekaniseringen af julen er yderligere understreget ved, at også babyen ser livløs og apatisk ud. Og ikke nok med det. Bojesen fremstiller det som husmødrenes vildeste drøm! Tegningen er måske nok tegnet i Bojesens traditionelle afvæbnende stil, men den indeholder en stor del bekymring over for den teknologiske udviklings påvirkning af menneskelige relationer. Og det er denne skepsis, der tegner hovedparten af Bojesens fremtids-syn fra da af.

Kerneproblemstillingen mellem teknologi og menneskelige relationer går igen i flere af Bojesens andre tegninger, f.eks. når emnet er maskiner som matchmakere,²⁸ eller maskiner, der kan forudse menneskelig handling²⁹ – begge emner, der i dag synes profetiske.

Det var dog ikke kun maskiner og teknologi, der udgjorde Bojesens dystopiske fremtidsforestillinger. Den stigende grad af urbanisering og alene størrelserne på bygningerne den medførte, udgør en rød tråd hos Bojesen. Et nærmest overdrevent eksempel er tegningen "Kønne udsigter" fra 1972 (se figur 4).³⁰ Tegningen er i forhold til Bojesens vanlige stil noget af det mest direkte dystopiske og deprimerende, man kan finde fra hans hånd. Det understreges også af dobbeltheden i

---

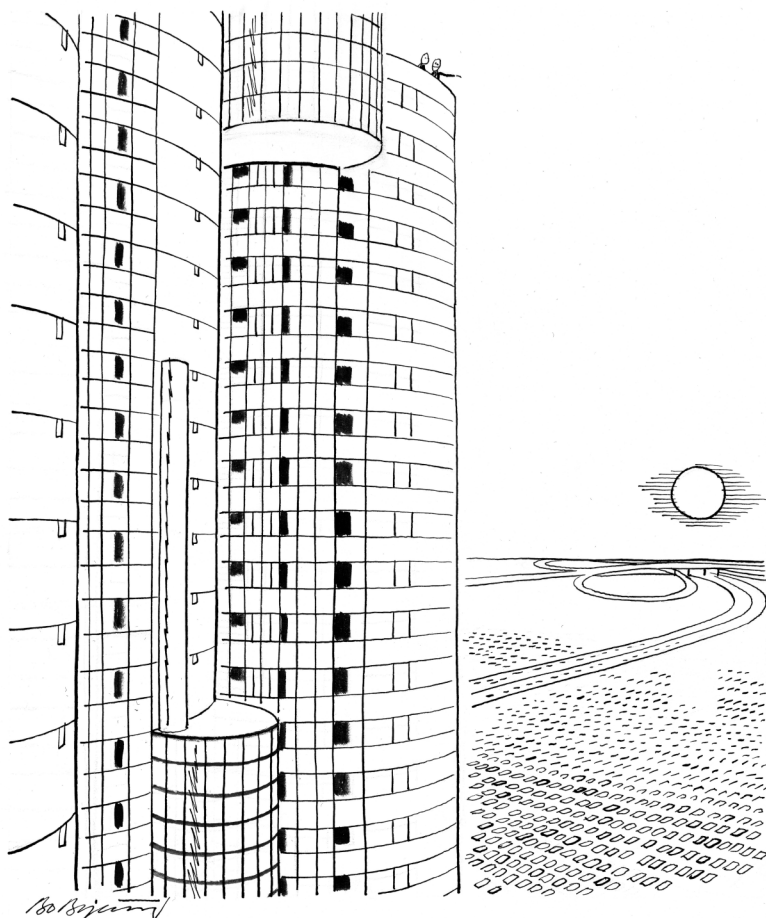
26 Asimov: *I Robot*, 1950

27 Et andet godt eksempel er *Politiken*, 30. november 1971, 14.

28 *Politiken*, 12. juni 1966, 44.

29 *Politiken*, 30. januar 1969, 16.

30 *Politiken*, 30. november 1972, 16.

← 3ep. →

Dagens tegning TORSDAG

Figur 4: Kønne udsigter. Den amerikansk-italienske arkitekt og filosof Paolo Soleri har gæsteforelæst på Kunstakademiet om sin drøm om at putte en hel storbybefolkning ind i eet højhus, så store arealer kan frigøres.

- Vil du tænke dig: herfra kan man tælle 250.000 parkerede biler!

Politiken, 30. november 1972

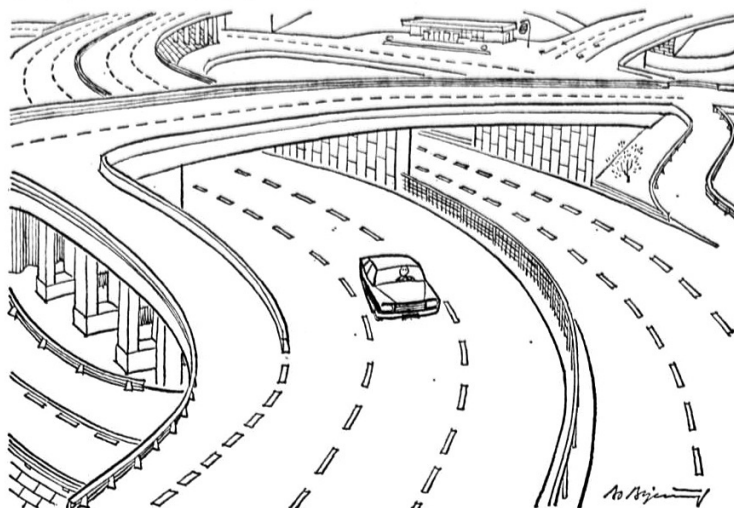
Gengivet med tilladelse af Niels Bo Bojesen

titlen, som ikke kun er en ironisk kommentar om fysisk kønne udsigter, men også en ironisering over fremtidsudsigternes skønhed. Og særligt interessant er det, at skepsissen for en overdreven urbanisering ses visualiseret på denne måde i den progressive og urbant orienterede avis, *Politiken*.

Det fører direkte over til den anden hovedtendens i Bojesens samfundssatiriske tegninger med eksplicit afsæt i fremtidsforestillinger: Dem der omhandler na-

turens skæbne i hans dystopi. I 1975 lavede Bojesen en serie ved navn "Vor natur" (se figur 5), meget rammende i anledning af frednings- og bevaringsåret. Han var ikke optimist. Særligt tegningen, der var nummer tre i rækken, viser tegnerens fuldvoksne pessimisme på vegne af både samtid og fremtid.³¹ Tegningens undertekst lyder i og for sig positiv nok. Men diskrepansen mellem tekst og tegning slår pointen fast med syvtommersøm, gennem det fuldt udbyggede netværk af motorveje, den enkelte lille bil i forgrunden og det spinkle, afpillede træ øverst til højre. Om selve tegningen er en reference til "det enkelte menneskes ret" som nævnes i teksten, eller om tegningen er mere apokalyptisk, og billisten vitterligt er den sidste person på kloden, må stå uvist hen. Men alvoren i tegningens budskab trods Bojesens vanligt afvæbnende stil synes klar nok. En anden tegning, der kan nævnes, er "Ingen tid til kærtegn" tilbage fra 1960.³² Her er det unge par, fremtidens storbyboer, nægtet naturen, og ifølge Bojesen skal de ærgre sig. Igen understreges manglen på menneskelig relation og intimitet, denne gang skabt af storbyen. Hos Bojesen er det kun i naturen, at denne mulighed eksisterer.

Vor natur 3

I det internationale frednings- og bevaringsår gør Danmark sig smukt gældende:

Vi har bevaret og udbygget grundlaget for det enkelte menneskes ret til at færdes i den fri natur

Figur 5. Politiken 9. juli 1975

Hans holdning til forholdet mellem natur og fortid på den ene side og fremtid, teknologisk og urban udvikling på den anden synes klar gennem mange tegninger. Bojesen hælder til det første. At det bliver mere og mere tydeligt i løbet af hans karriere, kan tilskrives, at problematikken bliver mere evident fra

31 Politiken, 9. juli 1975, 2. sektion 2.

32 Politiken, 28. oktober 1960, 20.

1970'erne, men også at han selv bliver ældre. En tegning fra 1980 synes at visualisere Bojesens egen position gennem en klar kobling mellem erfaringsrum og forventningshorisont – mellem fortid og fremtid. Her er det dog ikke teknologi, urbanisering og nedbrydning af naturen og de menneskelige relationer, der truer, men i stedet angsten for en genopblusning af Den Kolde Krig.³³ Tegningen "Vi higer og søger" (se figur 6) viser en mand, der står med hovedet begravet i en stendysse, som den der pryder de fleste af de mange tegninger i Venstre-Vikingernes Saga.³⁴ I baggrunden ses en storby, der sønderbombes af fly. Undertekstens pointe, at "De truende udsigter for fremtiden har fået det danske folk til at hente styrken i fortiden", er her den centrale for nærværende analyse. Selvom Bojesen uden tvivl fremstiller tegningens hovedperson som en tosse, der bogstaveligt talt gemmer hovedet i fortiden, kan man med ovenstående undersøgelser synes, at Bojesen i de samfundssatiriske tegninger, der omhandler fremtiden, implicit foretager sig det samme – han henter styrken i fortiden.

Ingen tid til kørtegn

Planerne om at skabe et nyt skov-område vest for København ser ud til at mislykkes på grund af det hurtigt fremtrængende byggeri.

Figur 6. politi Politiken ken 28. oktober 1960

33 Petersen, DUPH 6, 217-249.

34 Politiken, 8. oktober 1980, 2. sektion, 4.

Vi higer og søger ...

De truende udsigter for fremtiden har fået det danske folk til at hente styrke i fortiden.

Figur 7. Politiken 8. oktober 1980

BOJESENS FORNEMMELSE FOR TID

Med Bo Bojesen som eksempel viser ovenstående, at satiretegninger i høj grad indeholder brugen af tid eller tidslighed i flere forskellige afskygninger til at understrege og forstærke tegnerens politiske argumenter. I Bojesens Venstre-Vikingerne Saga er der tale om en forskellighed i hvilke historiske tider, de forskellige partier bliver præsenteret i. Det skaber en usamtidighed, der kan ses som en måde at understrege det visuelle argument om, at Venstre hørte fortiden til, mens Socialdemokratiet var nutidens og fremtidens parti. Og det er i høj grad et politisk udsagn, der formentlig vakte genlyd hos mange af *Politikens* læsere, som her fik bekræftet deres allerede eksisterende politiske holdninger. I de samfundssatiriske tegninger omhandlende teknologi og natur er fremtidsforventningerne, der i høj grad bygger på fortidserfaringer, en måde at påvirke samtidens debat på området, og i Bojesens tilfælde særligt for at forsøge at bevare status quo. Her kunne man til gengæld pege på, at det stod i kontrast til *Politikens* urbane læsers formentlig mere fjerne forhold til naturen og status quo, og pointen kunne således udfordre denne artikels indledende påstand om, at satiretegninger bekræfter deres læsers forestillinger. Bojesens nostalgiske forhold til naturen samt hans angst for teknologiens indvirkning på menneskelige relationer koblet med hans kritik af det i hans øjne reaktionære Venstre kan i hvert fald vise, at det at være en progressiv humanist nogle gange kan blive en selvmodsigelse.

Bojesen har ikke efterladt udsagn, der kan bruges som belæg for, at han bedst argumenterede gennem brug af tid. Men det er bemærkelsesværdigt, at en af dansk satiretegnings største navne samtidig var en af dem, der mest tydeligt havde øje for og bedst greb om tidslighed som et politisk argument. Og det kunne pege i retning af, at tid i forskellige afskygninger er et centralt politisk redskab i satiretegnernes værktøjskasse.

UPUBLICERET MATERIALE

Det Kongelige Bibliotek (KB), Museet for Dansk Bladtegnning (MDB), Bo Bojesens Samling.

PUBLICERET MATERIALE

Asimov, Isaac: *I, Robot*, New York: Gnome Press, 1950.

Bak, Sofie Lene m.fl. (red.): *Ud over alle grænser – kulturmødet i Bo Bojesens streg*, København: Det Kongelige Bibliotek, 2000.

Bredal, Bjørn: *Politiken mod Politiken. Idékampe 1884-2009*, København: Politikens Forlag, 2009

Hertel, Hans: *Bo Bojesens Danmarkshistorie 1943-1994*, København: Gyldendal, 1994.

Hertel, Hans: *Bo Bojesen og den store verden 1945-1996*, København: Gyldendal, 1997.

Hertel, Hans: "Spionen og samfundskritikeren: Bo Bojesen som bladtegner 1943-99". I Sofie Lene Bak (red.): *Ud over alle grænser – kulturmødet i Bo Bojesens streg*, København: Det Kongelige Bibliotek, 2000, s. 11-26.

Koselleck, Reinhart: *Futures Past. On the Semantics of Historical Time*. Oversat af Keith Tribe, New York: Columbia University Press, 2004 [1979].

Lamb, Chris: *Drawn to Extremes. The Use and Abuse of Editorial Cartoons*, New York: Columbia University Press, 2004.

Magnussen, Anne; Kristine Sinclair og Casper Sylvest (red.): *Visuel historie. Tilgange og eksempler*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2018.

Munk, Hannibal: *Den visuelle leder – satiretegnning i dansk dagspresse siden 1924*, Roskilde: Upubliceret ph.d.-afhandling, Roskilde Universitet, 2019.

Nevers, Jeppe: 'Indledning', *Temp - Tidsskrift for historie*, 8, Tema: Ny politisk historie, 2014, 5-16.

Petersen, Nikolaj: *Europæisk og globalt engagement 1973-2006. Dansk Udenrigspolitisk Historie, bind 6*, København: Gyldendal, 2006.

Politiken (i udvalg) 1947-1992

Steinmetz, Willibald (red.): *Political Languages in the Age of Extremes*, London: The German Historical Institute, 2011.

Steinmetz, Willibald og Heinz-Gerhard Haupt (red.): *Writing Political History Today*, Frankfurt: Campus Verlag, 2013

Streicher, Lawrence H.: 'On a Theory of Political Caricature', *Comparative Studies in Society and History*, vol. 9, no. 4. 1967, 427-445.

HANNIBAL MUNK

PH.D., VIDENSKABELIGE ASSISTENT

INSTITUT FOR KOMMUNIKATION OG HUMANISTISKE STUDIER

ROSKILDE UNIVERSITET

HAMUNK@RUC.DK

ABSTRACT (UK):

Time – A Political Instrument in the Cartoonist's Toolbox

This paper asks the question: Which role does the use of time have for the meaning and content of satirical cartoons? This question is examined through the case of Danish cartoonist Bo Bojesen affiliated with the newspaper *Politiken* (1947-1992). The paper draws on the notion of an expanded understanding of “the political” that allows for the satirical cartoons themselves to be political whether they depict traditional political subjects or broader societal issues. Furthermore, the thoughts of Reinhart Koselleck on the concept of time through space of experience, horizons of expectation, multiple temporalities and the non-simultaneous is included. The paper looks closer at two distinct themes in Bojesen's oeuvre. In the case of traditional politics, the recurring serial “Venstre-Vikingernes Saga” is the subject of investigation, while in the case of cartoons concerned with broader societal subjects, cartoons on society's position between nature and technology – here theoretically understood as between past and future – are examined. The paper concludes that the use of time in different forms works as a tool in the cartoonists' political kit and are a way of precisely formulate and clarify the cartoons' visual and textual meaning. As such, time forms a backbone of satirical cartooning for popular cartoonists such as Bo Bojesen.